

УПРАВЛІННЯ У ВИМІРАХ ГУМАНІЗМУ

А. А. Мельниченко

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті розглядається управління як суспільне відношення в контексті сучасних, минулих та майбутніх суспільних трансформацій. Автор переконує читача у тому, що суспільний поступ та відповідні його наукові інтерпретації в перспективі позначаються рухом від управління до самоуправління на основі співтворчості людей.

Ключові слова: управління, самоуправління, гуманізм, творчість.

Більш ніж два століття тому великий німецький мислитель І. Кант дуже влучно відзначив: «два винаходи людини можна вважати найважчими: мистецтво управляти і мистецтво виховувати, і, проте, до цього часу існують розбіжності навіть щодо їх ідеї» [7, 450]. Актуальність його слів є незаперечною і нині, бо справді: сьогодні формувати гуманістичні засади розвитку людини (виховувати) і формувати гуманістичні засади розвитку суспільства (управляти) надзвичайно складно. Разом із тим, успішність цих двох вкрай відповідальних видів людської діяльності залежить від того, скільки в них творчості, тобто «корисного здійснення блага через істину у красі» (Б. В. Новіков).

Соціальні трансформації, які відбуваються в Україні, зокрема, та у світі, загалом, свідчать про необхідність удосконалення (або ж і докорінної зміни) змісту та структури управління, яке повинно спрямовуватися на забезпечення стійкого гуманізованого розвитку суспільства, перманентного розвитку людських сутнісних сил. Криза сучасної теорії та практики управління відображає світоглядну неспроможність нинішньої наукової спільноти, глибоко враженої вірусом постмодернізму. Причиною такої світоглядної неспроможності є відсутність добротної (в сенсі: науково-бездоганної) філософії управління і, у той же час, невідповідність системи освіти поточним, а тим більше, перспективним суспільним потребам.

З метою дотримання логіки викладу матеріалу вкажемо, що управління є іманентним для всіх сфер суспільного життя і впливає на економічне, господарське, політичне, духовне життя суспільства. При цьому, ми розглядаємо управління, в першу чергу, як суспільне відношення. У цьому сенсі дослідження сутності і системних особливостей управління є важливим як у практичному, так і в теоретичному плані.

У сучасних, як і у всіх допріч суцільних, суспільно-історичних умовах успіх управлінської діяльності пов'язаний з вирішенням низки суперечностей. Але саме сьогодні використання технічних систем, кібернетизація призводять до певних, – незрідка: радикальних, – метаморфоз управлінської діяльності. У динаміці соціальних змін управління також змінюється і за структурою, і за способом організації. Як соціальне явище, управління мало б містити постійну інноваційну (себто – творчу) компоненту, що вимагає адекватного теоретичного осягнення та висвітлення. Незважаючи на багатий емпіричний матеріал з управління, накопичений в сучасній суспільній практиці, і наявність численних спеціальних теоретичних досліджень, характер системних змін, що відбуваються у сфері управління потребує ґрунтовної соціально-філософської рефлексії.

Серед сучасних наукових та навчально-методичних публікацій з проблематики управління можна зустріти такі, в яких згадуються словосполучення «креативне управління», «креативний менеджмент», «творчий підхід до управління» і т.д. Придивившись «ближче» та прискіпливши до такого роду публікацій, тобто, ознайомившись з їх змістом, розумієш, що в них немає і сліду... від дійсної творчості та креативності. Адже, якщо перевести на більш просту мову (прочитати між рядків) написано в зазначених публікаціях, то ми побачимо там поради про те, як одному (суб'єкту управління) більш витонченими способами змусити працювати іншого (об'єкт управління), зманіпулювати його свідомістю так, щоб він навіть не здогадувався і не розумів того, що його перманентно відчужують від продукту його ж праці, від його людської сутності. Адже такий «закон» капіталістичного управління: чим більше робітник виробляє, тим біднішим він стає (К. Маркс). Саме в такому випадку, творчий підхід до управління підміняється управлінським витворенням, зі стрункою низкою різноманітних химерних мотиваційних теорій і практик

(А. Маслоу, Дж. МакГрегора, У. Оучі, Херцберга), які в будь-якому випадку мають на увазі під управлінням вплив за принципом «стимул-реакція». У дійсності ж мотивація діяльності людини повинна бути одна – розвиток сутнісних сил людини, який може бути забезпечений тільки в процесі творчості і співтворчості як засобу здійснення дійсного гуманізму.

Метою даного дослідження є дослідження проблеми гуманістичного наповнення управлінської діяльності та з'ясування перспектив розвитку управління як особливої форми співтворчості людей.

Варто зауважити, що одну з перших теорій управління запропонував давньокитайський мислитель Конфуцій. Вона була побудована на основі розробленої ним же концепції «благородної людини», яка стає такою не завдяки походженню, а постає – завдяки вихованню. В його розумінні гуманне управління в державі передбачало правління без компромісів, турботу про людей і їх благо. Разом з тим, нагадаємо, що Конфуцій відстоював ідеї суворої соціальної диференціації, ієрархічного поділу обов'язків між членами суспільства.

Доволі цікавими для нашого розгляду, хоч відповідним чином не узагальненими і комплексно ще й досі несистематизованими, постають соціально-філософські теорії управління, влади і держави Платона, Арістотеля, Н. Макиавеллі, М. Монтеня, Ж. Ламетрі, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля, Г. Лейбніца, О. Конта, К. Маркса, М. Вебера, П. Сорокіна. Проблеми управління розглядалися на основі вітчизняного та зарубіжного досвіду в роботах Д. Гвішиані, П. Суворова, А. Аверіна, В. Іванова, Г. Щокіна, В. Добренькова, І. Слепенкова, Ф. Кожуріна, В. Ледяєва з точки зору вирішення окремих питань організації, філософського аналізу та теорії соціального управління. В монографіях та статтях Т. Алексеєвої, К. Гаджієва, Б. Ділігенського, Б. Капустіна, В. Мау, А. Толстоухова розглянуті окремі проблеми управлінських практик.

Певні аспекти соціального управління розглянуті в роботах про майбутнє суспільство Й. Масуди, Е. Гідденса, І. Бестужева-Лади, А. Ракітова та інших. Дослідження, проведені в роботах В. Альохіна, Л. Альохіної, В. Буреги, С. Поважного, присвячені проблемам філософії управління в контексті сучасних тенденцій суспільного розвитку.

Зауважимо, що важливим напрямком досліджень феномену управління є необхідність врахування морально-світоглядного аспекту управлінської діяльності, який знайшов відображення в роботах Л. Альохіної, С. Вовканича, І. Ласого, В. Ляха, Е. Пенькова, В. Плахова.

Серед робіт загальнофілософського штибу з проблем управління можна відзначити дослідження таких авторів, як О. Субетто, С. Савчук, В. Кутирєв, А. Дахін та ряд інших. У роботах філософського характеру, насамперед, представляють інтерес обґрунтування місця управління в суспільній системі. В найбільш конкретній формі воно заявлено в дослідженнях Л. Зеленова, який управління розглядає як соціальну константу суспільства, а самоуправління як перспективу розвитку управління. В його працях обґрунтування константності управління здійснюється на основі аналізу необхідності соціальної регуляції поведінки людей в суспільстві.

Зазначимо, що в Радянському Союзі практично першим великим дослідженням з проблем наукового управління суспільством у післявоєнний час стала книга В. Афанасьєва «Наукове управління суспільством», що вийшла в 1968 р. і була перевидана в 1973 р. Вона пізніше була «доповнена» його ж монографією «Науково-технічна революція, управління, освіта», де автор, поставивши перед собою завдання показати взаємодію зазначених у назві явищ, робить ґрунтовні теоретичні висновки з досліджуваної ним проблеми, переконливо демонструючи цим особливу універсальність і невичерпність науково-бездоганної філософії марксизму.

Це важливо у зв'язку з тим, що К. Маркс і Ф. Енгельс не залишили нам спеціальних досліджень проблем управління у вигляді готової теорії, але вони залишили теорію суспільного розвитку, численні звернення до методологічних проблем управління і, що також має серйозне методологічне значення, аналіз ролі управління у суспільному житті, в першу чергу, в умовах капіталізму, прогностичне бачення цієї ролі в гуманістичному майбутньому людства.

В свою чергу, В. Ленін присвятив безпосередньо проблемам управління відносно невелику кількість робіт, але аналіз його поглядів на управління, його діяльність по створенню соціалістичної системи управління дозволяє дійти висновку про наявність лєнінської концепції управління, про її величезну творчу силу. Він усіляко підкреслював діалектично нерозривну необхідність наукового управління, організації процесу поставання та актуалізації творчості, самодіяльності, для яких соціалістична революція вперше дійсно широко відкриває дорогу. Для В. Леніна творчість (самодіяльність) і організація (розподіл) – діалектично нерозривні, взаємозумовлюючі і взаємопроникаючі моменти. Розподіл самодіяльності як історично вища форма діяльної єдності суспільства й особистості, є виявом тих моментів, які лише у відношенні становлять життєздат-

не, активно-функціонуюче ціле, що ним є високодинамічне суспільство дійсного гуманізму [11].

Відзначимо, що створення марксистської наукової теорії розвитку суспільства було одночасно і створенням наукової теорії управління в цьому суспільстві, оскільки встановлення закономірностей суспільного розвитку відкрило теоретичну можливість впливу на їх дію і від революційної практики тепер залежала підготовка такої системи суспільних відносин, яка була б об'єктивним ґрунтом для гуманістичного управління в суспільстві. Діалектико-матеріалістично осмислюючи хід історичного розвитку, створивши систему знань, яка науково пояснює закономірності суспільного розвитку К. Маркс, Ф. Енгельс і В. Ленін тим самим, по суті, розробили вчення про суспільство як про самокеровану систему, яка управляється за допомогою власного управлінського механізму, що має свою специфіку на кожному етапі історичного розвитку й у кожній сфері суспільного життя.

Стосовно досліджень, в яких здійснена філософська рефлексія творчого виміру управління, то їх надзвичайно мало. Серед них можна згадати роботи Г. Альтшуллера, О.Авілова, І. Шавкун, Г. Ванюріхіна, В. Василенка, Б.В. Новікова, які здебільшого відрізняються своїми методологічними підходами до дослідження означеної проблеми.

Незважаючи на численні роботи, в яких досліджуються різні аспекти феномену управління, досліджень, що містять системний соціально-філософський досвід рефлексії управління у вимірах гуманізму, практично немає.

Якщо ставити питання про те, як співвідносяться управління і творчість, як способ здійснення гуманізму, то на нього можна спробувати дати відповідь, відповівши на запитання «Що таке управління і яким воно має бути?» Хто ж може відповісти на це питання? На такі питання відповіді дають не топ-менеджери, чиновники, адміністратори, бюрократи etc. Це – справа філософів. Не дарма ж Платон у своїй «Державі» взагалі пропонував віддати справу управління державою в руки філософів (можливо тоді б це управління перетворилося з управління державою на управління в державі). Адже саме філософія, якщо вона справді наукова, найбільш ґрунтовно, універсально і загально здатна забезпечити рефлексію будь-якого проблемного поля.

Цікавим можна назвати той факт, що серед відомих нині філософів є й такі, які не тільки змогли дати відповідь на питання про дійсне (коли збігається сутність і існування) управління, а й запропонували вичерпне пояснення того, що таке творчість. Мова йде про Б. В. Новікова. Швидше тут мова піде не про

нього, а його 26 тез про управління, в яких на декількох сторінках цілком систематизовано і обґрунтовано викладено суть того, що в багатьох дослідників не вміщується у величезні томи з назвою «Теорія управління».

Серед усього важливого в зазначених тезах, відзначимо думку Б. В. Новікова про те, що «управління – повинно бути таким, яке *перманентно розвивається*», а від себе додамо – «і, відповідно, – *розвиває*». Тобто, процес управління (якщо воно претендує на наявність творчої компоненти) повинен бути побудований таким чином, щоб суб'єкт і об'єкт управління спільно розвивалися, а не щоб хтось один з них деградував (якщо не відразу обидва). Хоча не будемо забувати, що для цього управління повинне замість суб'єктно-об'єктного отримати суб'єктно-суб'єктний характер. Зауважимо, що тут ми розуміємо суб'єктність як таку форму соціальної активності, яка, на думку С.Гончарова та Н.Попової, характеризує людину-людей-людство: «з боку їх здатності до самовизначення і самодіяльності, самоорганізації, самоуправління і нормотворчості; з боку реальних повноважень в реалізації суспільно значущих потреб, інтересів і цілей; в аспекті реальної влади над стихійними природними, психічними і соціальними силами» [3].

По суті, управління, яке здійснюється як суб'єкт-суб'єктна взаємодія в перспективі стає самоуправлінням. Але разом з тим, не варто плутати усталене поняття самоуправління, яке часто пропонується розглядати як найбільше досягнення сучасної «демократії», з дійсним суспільним самоуправлінням так, як, на думку Ю. Єрьоміна, «подібного роду самоуправління не має нічого спільного з суспільним самоуправлінням, бо фактичним господарем у суспільстві залишається капітал [5].

Безпосередньо самоуправління як гармонізоване суспільне взаємовідношення та діяльність, що має творчий характер і спрямована на кожного, багатьох і всіх, – це вище надбання і здобуток суспільства, в якому управліннями стають... всі самодіяльні члени суспільства. Російська дослідниця Л. Лаптева стверджує, що важко заперечувати факт іманентності самоуправління людським спільнотам, яке відповідає їх потребам на різних стадіях розвитку [8, 190]. Незважаючи на те, що в історії одного разу вже була спроба закласти теоретичні та практичні передумови щодо здійснення різних форм суспільного самоуправління, нам, в зв'язку з так званими «контрреволюційними» змінами, доведеться освоювати цей досвід майже з чистого аркуша. У зв'язку з цим, дослідження становлення та розвитку суспільного самоуправління на різних історичних етапах, виявлення його сутності, сильних і

слабких сторін, а також вплив на весь суспільний організм представляється особливо важливим не тільки з наукових, а й суто практично-революційних позицій.

Український філософ С. Заветний, розглядаючи творчу спадщину Г. Лейбніца, який пов'язував мистецтво управління зі зразками досконалості, робить висновок, що самоуправління, саморегулювання є ефективною підставою всього процесу управління і організації. Проте автор «Монадології» цілком серйозно вважав, що достатньо всю систему управління добре продумати, орієнтуючись на зразки божественного управління, і можна бути упевненим, що згодом при функціонуванні цієї системи все вдаватиметься якнайкраще [6].

Природно, що для здійснення управління суб'єкт управління повинен бути наділений владою, тобто можливістю детермінувати поведінку об'єкта управління. Але ж якою вона (влада) повинна бути, щоб відповідати гуманістичним цінностям? Вона повинна бути такою, щоб «способом свого буття передбачала перманентну ініціативу, інновацію, новаторство, пошук. ... Влада як умова і спосіб здійснення дійсного гуманізму та дійсної свободи. Суцільних у формі практичної всезагальності» [12, 469].

Нещодавно автору статті потрапила до рук робота В. Білоцерковського «Самоуправління: майбутнє людства чи нова утопія?», видана ще у 1992 р. Спершу окремі висновки і пропозиції автора зачаровують, а пізніше, по мірі викладу ним своїх обґрунтувань, – розчаровують. Йдеться про те, що з одного боку, автор переконує читача у «безальтернативності» ідеї самоуправління до якого з історичною необхідністю дійде суспільство, вказуючи, що: «з самоуправління почалась історія людства, і до самоуправління, на більш високому витку розвитку, людям судилося знову прийти, якщо вони хочуть уникнути катастрофи» [1, 28]. З іншого боку, він хибно вважає, що самоуправління немислиме без ринкової конкуренції, без вільного ринку товарів, без групової (але не усупільненої) власності.

Умову становлення і розвитку самоуправління, можна сформулювати взявши за основу слова великого сина українського та російського народу М. Гоголя: «Треба розв'язати кожному руки, а не зв'язувати їх; варто напіратися на те, щоб кожен тримав себе в руках, а не на те, щоб тримали інші, щоб він був суворішим до себе в декілька разів, ніж сам закон...» [4]. Йдеться про такі детермінанти нормального управління як *свобода* (не від..., а для...) та *контроль* (самоконтроль). Окрім цього важливою умовою є здійснення принципу соціальної справедливості, що являє собою серцевину гуманістичної парадигми людського розвитку. Саме тому виокремлення в ході історичного

процесу управлінської праці в «елітарне» заняття несумісне з принципом самоуправління, адже свого часу Гегель підкреслював наступну фундаментальну думку: «У людини з привілеями в свідомості почуття справедливості витісняється зиском» [2, 373].

Самоуправління як соціокультурний феномен вирішує важливу проблему суспільства, що є одним з предметів соціальної філософії – соціалізацію особистості. Таке управління є свідомою і доцільною діяльністю, а результати управління визначаються цілями і завданнями, які ставить перед собою суспільство. При розгляді цього феномену у категоріях соціальної дії, виявляється, що при управлінській діяльності суб'єкт і об'єкт дії тотожні. Адже суспільство самостійно формулює свої цілі і завдання, й так само змінює себе в результаті управлінської діяльності.

Розуміючи управління як синтез суб'єкта та об'єкта, необхідності і свободи, ми розглядаємо його як творчість, яка завжди є створенням нового, а не просто маніпулюванням наявними елементами. Оскільки управління – це єдність суб'єкта та об'єкта, то його слід розглядати в конкретно-історичному контексті. Специфіка управління в суспільстві проявляється в тому, що об'єктивна за своєю природою функція управління в соціальній системі реалізується через творчу діяльність людей – учасників управлінського процесу. В такому випадку, соціальна місія самоуправління полягає в прогресуючому соціокультурному розвитку особистості і умов життєдіяльності людей, саме така концепція відображає соціальні очікування, звернені до всіх суб'єктів управління [10, 13].

Суспільне самоуправління є складовою частиною природного саморозвитку соціальної системи і його штучне обмеження веде до розбалансування всієї системи. На наш погляд, наростання засад самоуправління у суспільстві – це неминучий і закономірний процес суспільного розвитку, він пов'язаний з необхідністю пошуку нових, більш прийнятних форм людського співжиття.

У сучасних умовах однією з важливих передумов суспільних перетворень стає теоретична діяльність. Але якщо «суспільне буття визначає суспільну свідомість», то, здавалося б, адекватну дійсності філософію управління в соціумі можна буде побудувати тільки тоді, коли буде сформовано самоврядне суспільство. На щастя, суспільна свідомість певною мірою може передвизначати і саме суспільне буття. Адже, "у Гегеля світ з початку походив від розуму, за Марксом він лише йде до розуму, до розумної форми, до комунізму" [9, 430].

Підсумовуючи викладене, варто визнати, що розвивати історико-філософський та мето-

дологічний аналіз управлінських проблем, які ще далеко не вичерпані як у теоретичному, так і в практичному відношенні, сьогодні ще доволі важко, бо в філософії панує постмодернізм, а в практиці суспільних відносин – антигуманізм. Але разом з тим, дозволимо собі завершити наше дослідження наступним розумінням сутності управління: «управляти –

це значить – передбачати, управляти – це означає не заважати нормальним людям, – геніям, – творити. А ще краще – всіляко сприяти їм у цьому» [12, 468]. Саме така позиція, маємо переконання, має стати і стане перспективою подальших досліджень феномену управління.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Белоцерковский В. В.* Самоуправление: будущее человечества или новая утопия? / В.В.Белоцерковский. – М.: Интер-Версо, 1992. – 160 с.
2. *Гегель Г. В. Ф.* Политические произведения / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
3. *Гоголь Н. В.* Выбранные места из переписки с друзьями / Н.В. Гоголь / Собрание сочинений: в 7 т. – Т.6. – М.: Художественная литература, 1967. – С. 185-186.
4. *Гончаров С. З., Попова Н. В.* Креативность принципа субъектности в философии / С. З. Гончаров, Н. В. Попова // Научный ежегодник института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. – 2008. – Вып. 8. – С. 180-197.
5. *Еремин Ю. Е.* Развитие самоуправления в процессе становления коммунистической формации / Ю. Е. Еремин // Вестник Московского университета. – 1966. – № 2. – С. 11-20.
6. *Заветний С. О. Г.* Лейбніц про проблеми управління / С. О. Заветний // Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Соціальна філософія, психологія. – 2008. – Вип. 2 (38). – С. 8-11.
7. *Кант И.* О педагогике / Иммануил Кант / Трактаты и письма. Серия: Памятники философской мысли. – М.: Наука, 1980. – 710 с.
8. *Лаптева Л. Е.* Самоуправление как политико-правовая ценность / Л. Е. Лаптева // Политико-правовые ценности: история и современность / Под ред. В.С. Нерсисянца. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 256 с.
9. *Мегрелидзе К. Р.* Основные проблемы социологии мышления / К. Р. Мегрелидзе. – Тбилиси: Мецниереба, 1973. – 438 с.
10. *Муравьев И. В.* Управление как предмет социально-философского анализа: автореф. дис. ... канд. филос. н.: спец. 09.00.11 / И. В. Муравьев. – М., 2007. – 22 с.
11. *Новіков Б. В.* В.І. Ленін про живу творчість мас як головний чинник нової суспільності / Б.В. Новіков // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – № 2 (17). – К.: Політехніка, 2006. – С. 24-29.
12. *Новиков Б. В.* Творить или вытворять? Монография / Новиков Б. В. – К.: ЗАО «Мироновская типография», 2010. – 575 с.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2011 р.